

УДК 37.03

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2023-4-27>

Оксана СОХАЦЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0009-0008-9672-9993

Бібліографічний опис статті: Сохацька, О. (2023). Культурологічні засади духовного становлення особистості. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 199–204, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-4-27>

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Концепція гуманітарної освіти передбачає навчання дисциплін, спрямованих на глибоке вивчення місця й ролі людини в історії світової цивілізації, у складних історичних процесах. Це насамперед такі предмети, як етика, естетика, мистецтвознавство, культурологія, історія світової та вітчизняної культури. Кожна із цих дисциплін має свої специфічні риси і завдання, посідає особливе місце в структурі гуманітарного знання, є наукою «відкритою» – здатною постійно збагачувати обсяг знань, відображаючи динаміку життєвих процесів. Вони охоплюють всю сферу людських почуттів, вивчають стосунки між людиною і світом, впливаючи на формування духовності людини.

Мета статті – дослідити динаміку формування духовності, виявити вплив культурологічних дисциплін на становлення духовних якостей особистості.

Наукова новизна. Духовність, душевність як виміри людського життя досліджуються як культурологічна проблема. Обґрунтовується і підкреслюється, що духовність є основою людського життя, формування культури особистості, тобто з відкриття і плекання в собі духовності починається процес самопізнання, творче ставлення до себе. Визначено, що духовність виступає головним принципом самобудування особистості та суспільства, необхідною умовою вільного і творчого ставлення до особистого й суспільного життя.

У висновку зазначається, що духовність пов'язана із прагненням охопити життя в усій його повноті. Вона виступає необхідною умовою саморозвитку особистості та суспільства. Підкреслюється також, що духовність як прагнення до повноти, насиченості, вагомості життя пов'язана з глибинним усвідомленням свого буття, його сенсу, мети, вищого блага. Отже, духовність виступає головним принципом творення особистості та суспільства, необхідною умовою вільного й творчого ставлення до особистого й суспільного життя.

Ключові слова: духовність, універсальні цінності, істина, добро, краса, особистість, самовдосконалення особистості, культурологічні навчальні дисципліни.

Оксана SOKHATSKA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Cultural Studies, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0009-0008-9672-9993

To cite this article: Sokhatska, O. (2023). Kulturolohichni zasady dukhovnoho stanovlennya osobystosti [Cultural foundations of the spiritual formation of the individual]. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 199–204, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-4-27>

CULTURAL FOUNDATIONS OF THE SPIRITUAL FORMATION OF THE INDIVIDUAL

The concept of humanitarian education envisages teaching disciplines aimed at a deep study of the place and role of man in the history of world civilization, in complex historical processes. These are primarily such subjects as ethics, aesthetics, art history, cultural studies, history of world and national culture. Each of these disciplines has its own specific features and tasks, occupies a special place in the structure of humanitarian knowledge and is an "open" science capable of constantly enriching the body of knowledge, reflecting the dynamics of life processes. Covering the entire sphere of human feelings, they study the relationship between man and the world, influencing the formation of human spirituality.

The **aim of the article** is to study the dynamics of spirituality formation, to identify the influence of cultural disciplines on the formation of spiritual qualities of a personality.

Scientific novelty. Spirituality and soulfulness as dimensions of human life are studied as a cultural problem.

It is substantiated and emphasized that spirituality is the basis of human life, the formation of personal culture, that is, the process of self-knowledge and creative attitude towards oneself begins with the discovery and cultivation

of spirituality. It is determined that spirituality is the main principle of self-construction of the individual and society, a necessary condition for a free and creative attitude to personal and social life.

In **conclusion** to the article it is noted that spirituality is associated with the desire to embrace life in its entirety. It is a necessary condition for the self-development of the individual and society. It is also emphasized that spirituality as a desire for fullness, richness and significance of life is associated with a deep awareness of one's being, its meaning, purpose and highest good. Thus, spirituality is the main principle of self-construction of the individual and society, a necessary condition for a free and creative attitude to personal and social life.

Key words: spirituality, universal values, truth, good, beauty, personality, self-improvement of the personality, cultural studies disciplines.

Актуальність проблеми. XXI століття активізує процес духовного становлення, що потребує принципово іншого підходу, врахування певних моментів, без яких неможлива повноцінна робота в цьому річизі. Передусім, це пов'язано зі зміною парадигми, що відбулася на рівні свідомості сучасної молоді (суспільно-політичні катаклізми та їх похідні, тотальна модернізація і технологізація життя).

Технологічна орієнтація, що відверто превалює в сучасному молодіжному середовищі, абсолютно природна (наслідки відео революції, розвиток комп'ютерної графіки, феномен «віртуальної реальності»), але її гіпертрофування породжує небезпеку духовно-естетичного вакууму.

Проблема відкриття в собі духовності, духовного багатства свого внутрішнього світу є сьогодні надзвичайно актуальною. Вона потребує чіткого дотримання принципів історизму, врахування здобутків і прорахунків, які були в процесі її дослідження. Враховуючи, що вищою, сутнісною формою людської самосвідомості, найбільш синтетичною формою духовного осягнення дійсності, інтегруючим ядром духовної культури і структури особистості, виявом духовної зрілості і духовною основою життєвої та соціальної позиції особи є світогляд і що, як писав Альберт Швейцер, «покликання кожної людської істоти полягає в тому, щоб виробити власний мислячий світогляд, стати справжньою людиною» (Арцишевський, 2011: 175), необхідно визнати, що культурологічна освіта може стати однією із головних засад розвитку духовності особистості.

В умовах сьогодення проблема піднесення, підвищення духовності, особливо молоді, є насправді дуже актуальною проблемою, яка привертає до себе увагу не тільки педагогів і працівників освіти, а й представників творчої інтелігенції, громадських діячів, священнослужителів тощо. Усвідомлюючи актуальність

цієї проблеми і прагнучи активно сприяти її розв'язанню, слід уникати дуже вузького, одностороннього розуміння самої духовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До питання духовності в тій чи іншій формі науковці зверталися впродовж усієї історії розвитку цивілізації (античність, середньовіччя, Відродження, Новий час, друга половина XIX–XX століття). Проблема формування духовності відображається в працях Б. Г. Ананьєва, Р. А. Арцишевського, Л. І. Божович, А. Валлона, Ж. Піаже. Питання духовності людини розглядається такими видатними педагогами, як П. П. Блонським, А. Дістервегом, Я. А. Коменським, К. Д. Ушинським, В. О. Сухомлинським (Сухомлинський, 1976). Значний внесок у дослідження проблеми в останні роки зробили О. І. Бугайов, В. Р. Ільченко, Н. Г. Ничкало, В. Ф. Паламарчук та ін. Усі вони були не просто педагогами, а педагогами-мислителями, які вибудовували свої педагогічні системи на певних, здебільшого розроблених ними самими, методологічних засадах. Тому і в наш час існує нагальна потреба удосконалювати зміст сучасної освіти не шляхом «залатування дірок», а ґрунтуючись на філософських, культурологічних, психологічних, соціологічних та інших методологічних засадах, які, з одного боку, дають нам повніше розуміння архітектоники не тільки науки, а й усієї духовної культури, на основі якої і повинен вибудовуватися зміст освіти, а з іншого – дозволяють зрозуміти, яку роль відіграють різні форми цієї культури у становленні та розвитку особистості (Андрущенко, 2007: 36–56). Водночас залишається малодослідженим саме культурологічний аспект духовного становлення і формування особистості.

Метою статті є дослідження динаміки формування духовності, виявлення впливу культурологічних дисциплін на становлення духовних якостей особистості.

Виклад основного матеріалу. Сучасна криза освіти є насамперед лише одним із виявів кризи духовної культури, яку в цілому можна охарактеризувати як кризу гуманізму. Головними її виявами є знецінення людини і людського життя, перетворення людини на засіб досягнення позаособистісних цілей, втрата і викривлення гуманістичних ідеалів і цінностей та заміна їх ерзацами масової культури, які «породжуються і підтримуються присмерковими сторонами людської свідомості, речизм і меркантилізм у людських відносинах, панування технократичного мислення тощо» (Арцишевський, 1993: 3–7).

Людина перестала бути головною цінністю, а духовна культура – засобом духовного збагачення і розвитку Людини. У світі запанувала антикультура, в якій людина розглядається лише як засіб досягнення влади і багатства. Однією з головних причин кризи сучасної культури в цілому й, зокрема літератури і мистецтва, науки і освіти, є їх комерціалізація, тобто підпорядкування законам ринку, де все стає товаром і цінність усього вимірюється його ціною. Духовні цінності перетворюються на товар або стають засобом досягнення влади чи збагачення.

Абсолютизація ролі науки без урахування ціннісних вимірів людського буття призвела до всевладдя технократизму й дегуманізованого технократичного мислення, до знецінення «людини духовної», до дегуманізації суспільних відносин. Революція у технічних засобах масових комунікацій (зокрема, телебачення і комп'ютеризація) сприяла тому, що самі ці засоби стали сприйматися як самоцінні самі по собі, незалежно від функцій, які вони виконують, і незалежно від змісту інформації, яку вони покликані поширювати. Більше того: сам цей зміст почав визначатися і коригуватися в залежності від можливостей його продукування і поширення технічними засобами. Перехід до інформаційного суспільства розглядається насамперед як можливість створення і використання новітніх інформаційних технологій без якісної оцінки змісту самої інформації. А комерціалізація і політизація останніх, тобто їх використання насамперед для отримання якомога більших прибутків і завоювання й утримання політичної влади, призвели до нестримного клонування примітивів масової

культури (точніше – антикультури). Людина живе не тільки у природному світі, а й у світі культури, де матеріальне й ідеальне, тілесне і духовне, реальне і уявне тісно переплетені між собою. Тому в людини існує така ж залежність від її культурного середовища, як і від середовища природного (Арцишевський, 2011).

Протягом тривалого часу вихідною основою в розробці питань освіти слугувала функціонально-рольова теорія особи. Згідно з цією теорією, особа – це насамперед набір певних соціальних ролей або сукупність соціальних функцій, які виконує людина, живучи в тому чи іншому суспільстві. Виходячи з цього, головне завдання освіти вбачалося в тому, щоб підготувати людину до виконання цих ролей.

У цілому ж можна зазначити, що система освіти, яка базується на соціально-рольовій теорії особи, визнає пріоритет суспільства над особою, розглядаючи її переважно як «інструмент» або засіб виконання певних функцій. Тому зрозуміло, що система освіти, яка проголошує своєю головною метою насамперед всебічний розвиток самої особистості, як це зафіксовано в Законі України «Про освіту», має базуватися на інших теоретичних засадах у розумінні особистості (Кремінь, 2008). Роль такої теоретичної засади може виконувати не функціонально-рольова, а сутнісно-цілісна концепція особистості, яка, по-перше, стверджує самоцінність кожної людини, незалежно від виконуваних нею соціальних функцій або соціальних ролей; по-друге, визнає за кожною людиною право на індивідуальну самобутність і неповторність, на вільний розвиток усіх своїх задатків і здібностей, на самотворення й самореалізацію; по-третє, виходить на розуміння особистості не як простої сукупності різноманітних функцій чи набору соціальних ролей, а як єдиної й цілісної в усіх її життєвих виявах, здатної до самовизначення, самопрограмування, саморегуляції й самовдосконалення (Арцишевський, 2011: 17–20).

Прихильники цієї концепції розглядають соціально-рольові структури й характеристики особи лише як її зовнішній, поверхневий і мінливий шар. Водночас у структурі особистості визначають і найбільш сталі, глибинні, «ядерні» її елементи, які виражають її сутність, забезпечують її цільність і цілісність. Саме вони забезпечують сталість людини в найрізнома-

нітніших життєвих обставинах, спрямованість її дій протягом усього життя, певну емоційно-оцінну забарвленість і незмінність її ставлення до навколишнього світу та самої себе; визначають способи дій, духовні стани й певні вибори людини в найважливіших для неї життєвих ситуаціях (Донченко, 1989).

Саме на виявлення, плекання й примноження власних духовних багатств як певних потенцій та інтенцій і спрямоване цілісне життя, що розпочинається з духовного пробудження й самопізнання.

Звичайно, одним з найважливіших виявів духовності людини є її моральність. Але духовно багата людина характеризується не тільки тим, що вона свято шанує і виконує певні моральні норми, тобто своєю добродійністю, а й тим, що вона, як правило, чимало знає, а ще більше – розуміє, має міцні переконання чи віру, глибокі почуття і переживання, тонко відчуває красу тощо. Тому духовність не можна обмежувати лише моральністю. Крім того, окремі форми або вияви духовності, в тому числі й моральність, ми можемо виділяти лише в своїй уяві, свідомості, а в дійсності духовність становить одну з інтегральних характеристик особистості, в якій тісно переплетені і взаємопов'язані різні її вияви. Будь-які моральні норми можуть свідомо виконуватися людиною лише тоді, коли не тільки їй відомі, але й мають певну мотивацію, тобто, коли людина якось пояснює собі, чому ці норми необхідно виконувати. А таке пояснення завжди складається на основі певного світогляду, тому що моральні норми і принципи є одним з його регулятивних елементів і отримують у ньому певну духовну санкцію (Арцишевський, 2011).

Паростки осмислення питання духовного становлення можна простежити ще в розробках античних філософів – Арістотеля, Платона, Сократа. Так, відомий афоризм Сократа «Пізнай самого себе» можна вважати провісником ідеї духовності взагалі і його наріжного принципу – самопізнання та самовдосконалення, зокрема.

Поняття «дух», «духовність» належать до найбільш загальних, граничних характеристик людини та її життя.

Смислові контури духовності, які найрельєфніше зафіксовані в релігії, мистецтві, містицизмі, проступають як здатність і потреба

орієнтуватися на вищі універсальні цінності Істини, Добра, Краси в їх єдності. У цьому розумінні духовність виявляє себе як певний ідеал, до якого прагне людина та людство у власному духовному самовдосконаленні.

Коли ми розмірковуємо про духовність, звичайно, використовуємо такі слова і словосполучення, як одухотворена, тобто змістовно багата, особистість, яка орієнтована на наддухотворені вищі духовні цінності, сила духу, дерзання духу, здатність діяти сміливо, вільно, творчо в подоланні спокус повсякденності; поривання духу – прагнення піднятися над буденністю. Подолати обмеженість свого щоденного буття, бажання, як казав П'єр Тейярд де Шарден, «більшого» існування, тобто більш насиченого, більш повного, більш справжнього. Отже, дух, духовність співвідносяться з морально забарвленими, інтелектуально-вольовими якостями особистості і потребують мужності, сили, надії і віри (Арцишевський, 2010: 9–12).

Духовність не обмежується лише таким ставленням до універсальних цінностей, вона включає в себе й ціннісні відношення до світу та самого себе. Цей пласт духовності формується на підставі розвиненої душевності людини. Тобто духовність і душевність генетично взаємопов'язані. Душевність розкривається як здатність до співчуття та милосердя, як любов до ближнього, як терпимість та широчердність. Вона співвідноситься зі світом соціально-моральних почуттів людини. Її можна окреслити як емоційно-моральне ставлення до себе як до цінності та ставлення до іншого як до самого себе. Дух і душа доповнюють один одного: перший відкриває людині цінності творення, обрії досконалості та вічності, а друга – цінності переживання, обрії світу та почуттів. Тому вироблення цілісної моделі життя неможливе без одночасного розвитку і духовності, і душевності (Бех, 2006).

Аналіз почуттів, спроби їх класифікації, виявлення протилежних суттєвих сил є важливими складниками філософських поглядів Піфагора, Алкмеона, Емпедокла, Теофраста. Перші спроби використання почуттів як основи для осмислення певних естетичних явищ пов'язані із філософською школою, заснованою Піфагором у VI столітті до нашої ери. Піфагор ототожнював поняття «гармонія», «досконалість», «краса», а основою гармо-

нії вважав число. Гармонію чисел піфагорійці шукали навіть у розміщенні планет. Важливе місце у філософських поглядах Піфагора посідає вчення про безсмертя душі і метемпсихоз – можливість душі втілюватись у будь-яке тіло. Згідно із цим вченням, для «оживлення», «переселення» душі треба пройти через очищення – катарсис, вищою формою якого є опанування музично-числової структури Космосу.

Катарсис із часом набув надзвичайно широкого тлумачення й отримання естетичного переживання людини в процесі її морально-естетичного удосконалення.

У III ст. до н.е. теорія почуттів набуває завершеного для свого часу викладу у працях Теофраста. «Почуттєва» спрямованість поглядів філософа властива його праці «Про відчуття», «Про благочестя». При аргументації ролі почуттів привертає увагу правило «золотої перетину». Давньогрецькі вчені вважали, що будь-яке тіло, предмет, геометрична фігура, співвідношення частин яких відповідає такій пропорції ($5 : 8 = 8 ; 13 = 13 ; 21 = 21 ; 24 \dots$), відмічені пропорційністю, справляють приємне зорове враження.

Теоретики і митці епохи Відродження намагалися знайти «абсолютно ідеальну» геометричну основу краси. Типовим при цьому є трактат відомого італійського математика Луки Пачолі «Про божественну пропорцію». Теоретик стверджував, що правилом «золотої

перетину» визначається естетична цінність «усіх земних предметів» (Шкуратова, 1992).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, людина – це єдність тіла, розуму, душі й духу. Цілісна модель життя передбачає гармонійний розвиток усіх – фізичних, інтелектуальних, вольових, емоційних якостей та потреб людини. Цілісне життя спрямоване на виявлення, плекання і примноження власних духовних багатств. Воно розпочинається з духовного пробудження й самопізнання та самовдосконалення. Для особистості немає «нейтральних речей». Їх використання або відповідає, або не відповідає людському призначенню. Усе багатство предметного світу для особистості постає в його справжньому призначенні, тобто для її власне особистісного розвитку і самоутвердження, а не як якийсь чужий для неї світ. Тому можна зробити висновок про те, що «...висхідним методологічним принципом формування людської особистості, її духовного світу є прилучення її до розпредмечування різноманітних формоутворень культури шляхом оволодіння історично виробленими людством видами і способами діяльності...» (Шинкарук, 1984: 163). Аналіз концептуально-методичних засад і вивчення ролі та значення культурологічних курсів у процесі формування, становлення духовної культури особистості вважаємо перспективним напрямком подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. П. Українська педагогічна освіта у європейському просторі. Педагогічна і психологічна науки в Україні. Зб. наук. праць у 5 т. Т.4. К.: «Педагогічна думка», 2007. С. 36–56.
2. Арцишевський Р. А. Інтеграційні процеси в культурі та їх відображення у змісті освіти. Школа майбутнього: Гуманізація та гуманітаризація освіти: Матеріали міжнародної наукової конференції. Луцьк: ЛДП, 1993. С. 3–7.
3. Арцишевський Р. Від сайєнтизму до людиноцентризму. Шлях освіти. 2010. №4. С. 9–12.
4. Арцишевський Р. На шляху до загальнолюдського світогляду. Шлях освіти. 2011. №1. С. 17–20.
5. Арцишевський Р. А. Духовне осягнення дійсності: Монографія. Луцьк: Смарагд, 2011. 272 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
7. Донченко Е. А. Особистість: конфлікт, гармонія. К., 1989.
8. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. К.: Рад. школа, 1976. С. 53–206.
9. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. За ред. В. Г. Кременя. К.: Педагогічна думка, 2008. 472 с.
10. Шинкарук В. І., Яценко А. І. Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду. К.: Політвидав, 1984. 284 с.
11. Шкуратова Н. Б. Проблема катарсису: історичний аспект. Етика, естетика і теорія культури: збірник. К., 1992. № 35.

REFERENCES:

1. Andrushchenko V. P. Ukrainiska pedahohichna osvita u yevropeiskomu prostori. Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini [Ukrainian pedagogical science in the European space. Pedagogical and psychological sciences

in Ukraine]. Zbirnyk naukovykh prats u 5 tomakh Collection of scientific works in 5 volumes. T.4. K.: "Pedahohichna dumka", 2007. S. 36-56 [in Ukrainian].

2. Artsyshevskiy R.A. Intehratsiini protsesy v kulturi ta yikh vidobrazhennia u zmisti osvity. Shkola maibutnioho: Humanizatsiia ta humanitaryzatsiia osvity: Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii [Integration processes in culture and their reflection in the content of education. School of future: Humanization and humanitarization of education: Materials of the international scientific conference]. Lutsk: LDPI, 1993. S. 3-7 [in Ukrainian].

3. Artsyshevskiy R.A. Vid saientyzmu do liudynotsentryzmu. Shliakh osvity [From scientism to human-centeredness. The way of education]. 2010. №4. S. 9-12 [in Ukrainian].

4. Artsyshevskiy R.A. Na shliakhu do zahalnoliudskoho svitohliadu. Shliakh osvity [Toward a universal worldview. The way of education]. 2011. №1. S. 17-20 [in Ukrainian].

5. Artsyshevskiy R.A. Dukhovne osiahnennia diisnosti: Monohrafiia [Spiritual comprehension of reality. Monograph]. Lutsk: Smarahd, 2011. 272s. [in Ukrainian].

6. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti [Education of the personality: The ascent to spirituality]. K: Lybid, 2006. 272s. [in Ukrainian].

7. Donchenko E.A. Osobystist: konflikt, harmoniia [Personality: conflict, harmony]. K., 1989 [in Ukrainian].

8. Sukhomlynskyi V.O. Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoj osobystosti [Problems of educating a fully developed personality]. Vybrani tvory. V 5-ty t. [Selected works. In 5 volumes]. T.1. K.: Rad.shkola, 1976. S.53-206 [in Ukrainian].

9. Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo, kultura [The phenomenon of innovation: education, society and culture] / za red. V.H. Kremenii. K.: Pedahohichna dumka, 2008. 472 s. [in Ukrainian].

10. Shynkaruk V.I., Yatsenko A.I. Humanizm dialektyko-materialistychnoho svitohliadu [Humanism of the dialectical-materialist worldview]. K.: Polityvdav, 1984, 284 s. [in Ukrainian].

11. Shkuratova N.B. Problema katarsysu: istorychnyi aspekt. Etyka, estetyka i teoriia kultury [The problem of catharsis: historical aspect. Ethics, aesthetics and cultural theory]: zbirnyk. K., 1992. № 35.